

МОВА-ЩИТ VS МОВА-МЕЧ

Кузнєцова Є. Мова-меч. Як говорила радянська імперія. Глибока : «Твоя підпільна гуманітарка», 2023. 376 с.

Відродно, що останнім часом побачило світ багато видань, присвячених різним аспектам української мови (книги Ольги Дубчак «Чути українською», «Бачити українською», «Перемагати українською», Орисі Демської «Українська мова. Подорож із Бад-Емса до Страсбурга» та ін.). Скарбницю українськомовноцентричних книг поповнило і рецензоване науково-популярне видання сучасної української письменниці, перекладачки Євгенії Кузнєцової, яке, як і попередньо названі, адресоване широкому колу читачів і, відповідно, написане пізнавально, цікаво, доступно і переконливо. Ця книга – про душу народу, а «душа народу – це передусім його мова» (с. 4).

Упевнена, що книг про мову (особливо в наш час) забагато не буває. Адже кажуть: що більше любиш, то більше хочеш пізнавати; і навпаки, що більше пізнаєш, то більше любиш. А любити мову – означає насамперед розмовляти нею, розмовляти без ворожих впливів, без чужих колючок у національному тілі рідної мови. Щоби, з одного боку, розпізнати чуже і відкинути його, а з другого, – не відцуратися свого, рідного, питомого (щоб не виплеснути разом з водою і дитину) тільки тому, що подібне є в іншій мові, треба бути обізнаним з історією розвитку нашої мови в різні часи, з особливостями її функціонування в періоди розквіту й упослідження, із загрозами, які вона пережила. Дуже важливо, як наголошено в Передмові до рецензованого видання, «розуміти інструменти нищення мов і те, як влада (і її народ) з пустими імперськими амбіціями їх застосовувала і продовжує застосовувати на практиці» (с. 4).

Є.Кузнєцова розповідає про долю української мови протягом найтемніших і найтрагічніших довгих радянських десятиліть. Її книга складається зі ста коротких розділів, які можна читати або за порядком, або ж у будь-якій послідовності. Ці розділи, за словами авторки, «не містять вичерпного аналізу, а радше роздмухують інтерес читача до теми» (с. 4). І це, на наш погляд, є дуже цінним, адже спонукає кожного до глибшого пізнання висвітлюваних подій, до

самостійного опрацювання інших дотичних джерел, до занурення у відповідну тему і шукання істини та формулювання висновків. А це формуватиме свідому мовну особистість.

Ця книга про те, як «місцеві мови мали виконати свою роль – розповсюдити комуністичну ідеологію, а потім поступитись місцем вищій мові революції, російській, і зайняти свою чітку окреслену нішу – периферію побутових розмов і звітних концертів із демонстрацією культурного розмаїття» (с. 19). Недовготривала підтримка національних мов у 20-х роках 20-го століття була лише етапом у наступному всеохопному й повсюдному переході на російську.

Ця книга про те, що «лінгвістика більше не існувала окремо від революційних потреб. Із вчених мовознавці були змушені перетворитись на ідеологів. Мовознавство, разом з іншими гуманітарними науками, тепер мало стати ідеологічно вивіреном, а самі вчені опинились в умовах непевності» (с. 38). На підставі багатьох фактів Є.Кузнєцова доводить, що «бути радянським мовознавцем, особливо на периферії, у першій половині двадцятого століття було, ймовірно, не менш небезпечно для життя, аніж бути радянським солдатом» (с. 38). Ідеться у книзі про те, як імперія не щадила навіть своїх прихильників і ревних служак-служок: «Загинули навіть ті, хто вірою і правдою служили радянському уряду, втілюючи його фантазії про підтримку місцевих мов, розробляючи абетки (то латиничні, то кириличні) і несучи в маси радянські цінності» (с. 40).

Ця книга і про те, що «...раніше мовна політика передбачала заборону чи підтримку певних мов, а в радянській реальності цілі були набагато масштабнішими: радянські лінгвісти хотіли впливати і на саму суть мови. На те, як будуються речення, які слова вживаються, на фразеологію та манеру розмови людей. У мові вже не допускалось нічого неважливого чи стихійного» (с. 61). Тобто не тільки створювався тиск на мову зовні, а велося свідоме проникнення в систему мови, руйнування її зсередини, що, без сумніву, є значно небезпечнішим і страшнішим, ніж зовнішні впливи.

Ця книга також про боротьбу з діалектами: «Величезній імперії з десятками розрізнених народів належало виробити єдину, максимально уніфіковану мову, і

діалекти вважались уже не бездонним джерелом збагачення мови, а тягарем, що заважав асиміляції» (с. 80); «діалектні слова почали викидати зі словників з тим, щоб оголошене відмирання пережитків минулого виглядало як доконаний факт» (с. 81). На щастя, і на це звертає увагу Є.Кузнєцова, діалектні перлини зараз уже не сприймають як щось меншовартісне, вони проникають у різні сфери спілкування.

На сторінках книги авторка висвітлює питання про те, чому «особливо не пощастило близьким до російської мовам – білоруській та українській. Просипавшись через два фільтри – внутрішню пурифікацію та відповідність російській – ці мови ставали вихолощеними і краще відповідали концепції про особливе братерство трьох народів» (с. 91). Із цього випливає логічний висновок: «Насамперед білоруській та українській не пощастило бути спорідненими з російською. Цей простий факт близькості лексики, синтаксису та граматичної структури мов призвів до того, що їх було набагато простіше зближувати з російською» (с. 95). Є.Кузнєцова проводить паралелі зі сьогоденням: у сучасній Україні спостерігаємо зворотний процес, коли всі слова, схожі на російські, вважають недостатньо українськими, хоча вони теж мають право на життя в синонімічному ряду і просто належать до спільнослов'янського спадку. Тож не віддаваймо ворогові свого, рідного тільки тому, що воно подібне до того, що є в них. Бережімо своє, плекаймо своє!

На основі аналізу фактичного матеріалу авторка висновує: «Вважалось так: що ближча граматики мови до російської, то вона досконаліша. На цьому й базувався метод встановлення норм літературних мов» (с. 92). Так обґрунтовували процес зближення «братніх» мов, насправді ж – асиміляції.

Відомо, що «мова вбирає у себе довколишню реальність, тому за ідіолектом – індивідуальним набором мовних рис – буває легко визначити походження людини, приблизне місце, де вона зростала, що вона читала та з ким спілкувалась» (с. 313). Однак це не стосувалося радянської імперії, бо її не цікавили регіональні та індивідуальні відмінності, тому, як пише авторка, людину радянську піддавали багаторічній шаблонізації мовлення, коли попередньо складеними і прийнятими фразами говорити було надійніше та безпечніше. На

жаль, залишки цих висловів живуть у нашій мові дотепер, і вживаємо ми їх найчастіше без усвідомлення їхнього походження.

Ця книга про те, як російська відвойовувала собі простір, забираючи його в інших національних мов, зокрема заповнюючи українські терени.

Далі наведемо деякі назви зі змісту аналізованої книги: Русифікація через термінологію; Усі мови рівні, але одна рівніша; Російська як кар'єрна можливість; Так звана добровільність та прагнення російської; Як мовознавство може бути шкідницьким?; Ставлення до лайки та її ненавмисна сакралізація; Як пуристи боролись проти пуризму; Возвеличення агресора устами жертви; Російська на експорт; Відмова селян від говірок; Армія як джерело русифікації; Примусові переселення та русифікація; Концепція другої рідної мови; Культурніше – значить «російськіше»; Радянські імена: антропонімічний вибух; Русифікація імен.

Цікавим є пояснення назви книги від авторки: «Мова-меч – це не заклик озброюватись мовою, як мечем. Ця книжка описує те, як в радянському союзі мечем стала російська. Рідна мова у боротьбі з імперіями має стати щитом» (с. 6). Тож нехай материнська-батьківська мова буде нам могутнім надійним щитом-обороною в захисті нашої українськості і не похитнеться перед зазіханням зловіщого ворожого меча.

Література:

1. Кузнєцова Є. Мова-меч. Як говорила радянська імперія. Глибока : «Твоя підпільна гуманітарка», 2023. 376 с.

Пена Л.І. Мова-щит vs мова-меч. Рец.: Кузнєцова Є. Мова-меч. Як говорила радянська імперія. Глибока : Твоя підпільна гуманітарка, 2023. 376 с. *Українські студії в європейському контексті: збірник наукових праць*. № 8. Київ, 2024. С. 374-377.